

ПОНЯТТЯ “КОД” У ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ АПАРАТІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ МЕТОДОЛОГІЙ: ОПЕРАЦІЯ STYLING У. ЕКО

Анотація. У. Еко у монографії “Відсутня структура” чи не вперше у зарубіжній гуманітаристиці дає визначення “коду”, виділяє його різновиди, аналізує процеси кодифікації як функціональної складової семіозису, завдяки чому “код” набуває ознак кросдисциплінарного терміну. За У. Еко код уявляється певною рамкою, сіткою, яку інтерпретатор “накладає” на явище реальної чи інтралінгвістичної дійсності з метою здобуття інформації, водночас, код завжди рухомий, непостійний, мінливий.

Операція “styling” (моделювання) повсякчасно відбувається на всіх рівнях світоглядної моделі нашого універсуму. Нагромадження і заміщення кодів – суть розвитку (чи деградації) будь-якого суспільства чи соціальної групи від рівня повсякденного побуту масового споживача до філософських розмислів інтелектуальної еліти. Сприйняття, застосування та інтерпретація повідомлень завжди корелюється в залежності від кодів, застосованих суб’єктом (адресатом) комунікації. Відповідно, за умови приналежності інтерпретатора до тої чи іншої соціальної, професійної і т. д. групи, його віку, часу, в який він проживає, коди сприйняття будуть більш-менш тотожними.

Ключові слова: семіотика, код, моделювання, конотація, лексикод, контекст, ідеологія.

Монографія У. Еко “Відсутня структура” [7] – найбільша і наймасштабніша у сенсі розмаху інтелектуальної думки наукова праця у доробку свого автора, значення якої для гуманітаристики другої половини ХХ – ХХІ століття важко переоцінити. У дослідженні викладено теоретичну парадигму семіотики як науки про знаки, ще на етапі її становлення та активного розвитку у західноєвропейському літературознавстві. У означеній праці визначний італієць поруч із обґрунтуванням категорій семіотики та критикою структуралізму послідовно й аргументовано викладає свій погляд на такі поняття як комунікація, інтерпретація, “канал зв’язку”, структура, система, модель, ідеологія. Серед понять, обґрунтованих у монографії, чи не вперше у зарубіжній гуманітаристиці У. Еко дає визначення “коду”, виділяє його різновиди, аналізує процеси кодифікації як функціональної складової семіозису, завдяки чому “код” набуває ознак кросдисциплінарного терміну.

У сучасному українському літературознавстві досліджень, присвячених аналізу сутності та специфіці функціонування “коду” у працях У. Еко немає або вони нам невідомі. Натомість, аналіз семіотичних розмислів та здобутків видатного італійця провадиться у розрізі філософської наукової думки. Так, К. Бурмаченко захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук з теми “Поетика постмодерного мистецтва Умберто Еко” (2012) [2], у якій, серед іншого, розглядав семіотику як поетику та інтертекстуальність як художню комунікацію у інтерпретації італійського інтелектуала. Одночасно, відбуваються дослідження у цьому напрямку і у сусідніх країнах, як от дисертації О. Крупеніної “Філософська проблематика у романах Умберто Еко” (2005) [3], та Н. Проніної “Умберто Еко: знак і реальність” (2013) [5]. Зокрема, Н. Проніна у своїй науковій праці висловила цікавий

погляд на спосіб структуризації семіотичного універсуму італійським вченим: “Експлікація метафізики знакового простору в роботах У. Еко дозволяє концептуалізувати семіотичний універсум в понятті лабіринту-скрипторію. Лабіринт становить спільний простір інтралінгвістичної системи, в якому представлена як фіксована культурою пам’ять про можливі функціонування знаків і кодів в історії, так і сама можливість подальших кодових комбінацій. У основі лабіринту У. Еко уявляє концепцію «різоми» Ж. Делеза і Ф. Гваттарі, в якій він зазначає нестабільність, мінливість, потенційну нескінченність зв’язків на основі процесу необмеженого семіозису. Скрипторій обмежує таку систему на основі кореляції мова – людська реальність, вносячи до неї конструктивний порядок творчого, особистісного, поетичного осмислення процесу семіозису. Таким чином, інтралінгвістична реальність конституює людську реальність і реальність зовнішніх речей” [5, с. 126]. Метафора лабіринту, найбільш поширена у постмодерністських художніх текстах та наукових дослідженнях, дозволяє унаочнити “епістемологічні нетрі” знакового простору у семіотичних працях У. Еко. Разом з тим, цей лабіринт виявляється рухливим, мінливим, нестабільним, оскільки в його основу покладено концепцію “різоми”, яка допускає множинність та неієрархічність у структуруванні знання, на противагу класичній деревоподібній структурі, яка відображає дуальні категорії і бінарні опозиції людського уявлення про світ. Тим часом, задача скрипторію – впорядкувати необмежений семіозис шляхом творчого переосмислення ряду явищ об’єктивної дійсності.

Білоруська дослідниця, фахівець з гендерних студій філософії та культурології, семіотики та теорії кіно А. Усманова присвятила свою монографію проблемі інтерпретації у філософських, семіотичних та

художніх текстах видатного італійця, яку дослідниця вважає ключовою для розуміння світогляду У. Еко: “[...] саме феномен інтерпретації і ті текстуальні стратегії, які виявляються втягнутими в цю семіотичну гру, створюють те проблемне поле, на якому буде розгорнутися наше дослідження, присвячене аналізу концептуальних інновацій італійського теоретика” [6, с. 11]. Як бачимо, дослідження наукового спадку гіганта наукової думки другої половини ХХ – початку ХХІ століття на пострадянському просторі поодинокі і досить розрізнені, а його повномірне осягнення складає перспективу подальших досліджень: “[...] його ім’я функціонує у нашій культурі поки що на правах порожнього означуваного” [6, с. 9].

Пропонована праця продовжує цикл історіографічних досліджень [8; 1], присвячених з’ясуванню поняття “код” у термінологічному апараті літературознавчих методологій.

У. Еко визначає “код” як умовну спрощену модель, певну систему ймовірностей, задача якої обмежити безкінечність варіацій вихідної системи і, таким чином, забезпечити можливість комунікації. Ця система ймовірностей завжди привнесена ззовні: адресат повідомлення для розпізнавання обирає відповідний код виходячи з контексту та ідеології. Ідеологію У. Еко розуміє в широкому сенсі: “[...] все те, з чим так чи інакше знайомий адресат і та соціальна група, до якої він належить, система його психологічних очікувань, усі його інтелектуальні навички, життєвий досвід, моральні принципи” [7, с. 137]. Тобто, одне й теж повідомлення сприйняте різними адресатами і у різний час може варіюватися за відтінками значень у межах парадигми від тотального ствердження до повного заперечення вихідної позиції. Код уявляється певною рамкою, сіткою, яку інтерпретатор “накладає” на явище реальної чи інтралінгвістичної дійсності з метою здобуття інформації, водночас, код завжди рухомий, непостійний, мінливий: “Наш час, який із запаморочливою швидкістю наповнює форми новими значеннями і спустошує їх, перестворює коди і відправляє їх у небуття, є нічим іншим, як розтягнутою у часі операцією styling” [7, с. 286]. Для унаочнення цієї тези У. Еко наводить яскравий приклад моделювання автомобіля: від часів свого виникнення і до сьогодні основний код автомобіля, його суть незмінна – це механічний пристрій для пересування сушею, який має чотири колеса і пересувається завдяки прискоренню, що виробляється двигуном внутрішнього згорання. Але, якщо ми подивимося на модифікації авто протягом його існування, то побачимо, що зовнішній вигляд та технічні характеристики як і комфортність цього технічного засобу постійно змінювалися: в середині самого коду з’являються додаткові конотації, вторинні коди, субкоди або лексикоди. Автомобіль як предмет розкоші, який покликаний підтвердити статус свого володаря (марки “Rolls-Royce”, “Bentley”, “Lexus”), автомобіль як свідчення не лише статусу, але й витонченого смаку та аристократизму власника (“Aston Martin”, “Jaguar”), швидкісний спортивний автомобіль, приз-

начення якого залишати далеко позаду суперників не лише під час професійних гонок, але й у житті (“Ferrari”, “Lamborghini”, “Porsche”), автомобіль як втілена мрія про прекрасне життя (“Cadillac”), легендарна якість та довговічність німецького автопрому (яка, доречі, на сьогодні стала вже “легендою”) (“Mercedes-Benz”, “Audi”, “BMW”), потужний автомобіль для бездоріжжя (“Dodge”, “Jeep”), сімейний автомобіль, що поєднує безпечність, надійність та відносно невисоку ціну (“Citroen”, “Volkswagen”, “Opel”, “Skoda”), представники дешевого китайського та корейського автопрому (“Chery”, “Daewoo”, “Geely”, “SsangYong”), автомобілі виробництва Японії як східний аналог німецької якості, який ніколи не знижує своїх стандартів (“Suzuki”, “Toyota”, “Honda”, “Mazda”). Звичайно, наведена класифікація є досить спрощеним варіантом сучасного автомобільного ринку, що відображає уявлення пересічного споживача. Відповідно, у знавця, менеджера чи продавця-консультанта, названі марки авто викличуть ряд додаткових конотацій, спровокованих професійними субкодами, як от кількість проданих моделей за останні роки, особливості пропозицій від заводів-виробників, якість збірки, швидкість доставки, варіації модельного ряду, попит, яким користується той чи інший автомобіль у певної групи покупців і т. д. Відповідно, автомобільний механік, навіть без огляду, а лише за маркою авто, роком випуску, особистістю власника та умовами експлуатації, виокремить власні вузькопрофільні конотації щодо технічного стану транспортного засобу.

Подібна операція “styling” (моделювання) повсякчасно відбувається на всіх рівнях світоглядної моделі нашого універсуму. Постійне нагромадження і заміщення кодів – суть розвитку (чи деградації) будь-якого суспільства чи соціальної групи від рівня повсякденного побуту масового споживача до філософських розмислів інтелектуальної еліти. Сприйняття, засвоєння та інтерпретація повідомлень завжди корелюється в залежності від кодів, застосованих суб’єктом (адресатом) комунікації. Відповідно, за умови приналежності інтерпретатора до тої чи іншої соціальної, професійної і т. д. групи, його віку, часу, в який він проживає, коди сприйняття будуть більш-менш тотожними.

Це твердження справедливе і щодо художнього твору, оскільки, якщо літературний текст залишається незмінним, то коди, які до нього застосовують перебувають у стані постійного й невпинного руху. І тут теж слід виділити різнорівневе сприйняття принаймні за трьома групами: пересічний читач, підготовлений читач (студент-філолог, учитель, викладач), літературознавець; причому, чим вищий рівень підготовки реципієнта, тим складніший код буде застосовуватись, а, отже, виділена більша кількість конотацій: “Отже, скажемо ми, в той час як вихідні денотативні значення встановлюються кодом, конотативні залежать від вторинних кодів, або лексикодів, властивих не всім, а тільки певній частині носіїв мови; і так аж до крайнього випадку поетичної мови, коли ми вперше зустріча-

ємося з абсолютно незвичною конотацією, сміливою метафорою, неочікуваною метонімією і адресат має сам справитися з контекстом, щоб розібратися зі змістом запропонованого образу, що, втім, не заважає поетичній знахідці, якщо вона вдала, поступово ввійти в ужиток, стати нормою, перетворившись на лексику для певної групи носіїв мови” [7, с. 71].

Таким чином, сучасний стан українського літературознавства за У. Еко може бути охарактеризований як надзвичайно інтенсивна операція “styling”, де постійно розвінчуються і йдуть в небуття одні текстові моделі, а наступні вибудовуються вже за допомогою інших кодів. Яскравим прикладам такого моделювання є статті та творчість таких відомих українських письменників як Тарас Шевченко, Іван Франко та Леся Українка. Переосмислення літературного спадку цих без перебільшення геніїв українського народу в останні два десятиліття відбувається надзвичайно інтенсивно в напрямку від другорядних письменників вторинної щодо провідної російської нації в радянському союзі до заслуженого визнання й інтеграції їх творчості у широкий світовий (перед-

сім європейський) контекст у часи незалежної України: не бідний сільський хлопчик у пана на побігеньках, а освічений, ерудований і талановитий художник, представник творчої свободомислячої еліти; не “каменярь”, а визначний вчений, університетський викладач і філантроп української національної ідеї; не “велика хвора”, а видатна вродлива, розумна й талановита жінка аристократичного походження, яка у своїй творчості не відчувала кордонів російської імперії, – таке в основному сучасне “перестворення” кодів образів Т. Шевченка, І. Франка та Лесі Українки. У зв’язку зі зміною ідеологічної парадигми відповідним чином змінюються і коди сприйняття художніх творів цих авторів.

Підбиваючи підсумки статті слід зауважити, що роздуми викладені в ній щодо процесу моделювання, описаному в монографії У. Еко, відображають погляд вузькопрофільного спеціаліста зі своєю ідеологією та контекстом, а, отже, априорі не можуть претендувати на остаточність викладеної тут думки, розвиток якої становить перспективу подальших досліджень у цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боговін О. В. Поняття “код” у термінологічному апараті літературознавчих методологій : версія Умберто Еко / Ольга Володимирівна Боговін // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки : [зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2017. – Вип. XIV. – С. 52–58.
2. Бурмаченко К. Ю. Поетика постмодерного мистецтва Умберто Еко : дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.08 – естетика. – К., 2012. – 181 с.
3. Крупенина Е. В. Философская проблематика в романах Умберто Эко: дис. ... канд. философ. наук : 09.00.03. – М., 2005. – 145 с.
4. Пронина Н. Ю. Скрипторий У. Эко: знак и значение. / Н. Ю. Пронина. // Известия Саратовского университета. Сер. Философия. Социология. Педагогика. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 2010. – Т. 10. – Вип. 3. – С. 30–34.
5. Пронина Н. Ю. Умберто Эко : знак и реальность : дис. ... канд. философ. наук : 01.00.03. – Саратов, 2013. – 147 с.
6. Усманова А. Р. Умберто Эко : парадоксы интерпретации. / А. Р. Усманова. – Минск : “ПроPILEI”, 2000. – 200 с.
7. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. / Пер. с итал. В. Резник и А. Погоняйло. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 544 с.
8. Bohovin O. The concept of “code” in terminological apparatus of literary methodologies: historiographic aspect (part 1) // Наукові записки. – Випуск 162. – Серія : Філологічні науки. – Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. – С. 61–67.

O. Bogovin

“Code” concept in terminological apparatus of literary methodologies: U. Eco’s Operation of Styling

Summary. In the monograph «The Missing Structure» U. Eco practically for the first time in foreign humanities gives the «code»definition, distinguishing its varieties and analyzing the processes of codification as a functional component of the semiosis, owing to which «code» gets the sign of a cross-disciplinary term. Due to U. Eco, code appears in a certain frame, a grid, which interpreter imposes on a phenomenon of real or intralinguistic reality in order to obtain information. At the same time, code is always movable, non-constant, variable.

«Styling» (modeling) operation is constantly taking place at all levels of the worldview model of our universe. Accumulation and substitution of codes are the essence of the development (or degradation) of any society or social group from the level of everyday life of mass consumer to the philosophical reflection of intellectual elite. Perception, assimilation and interpretation of messages are always correlated, depending on codes used by the subject (addressee) of the communication. Accordingly, if the interpreter belongs to one or another social, professional, etc. group of his age, time, in which he lives, the codes of perception will be more or less identical.

Key words: semiotics, code, modeling, connotation, lexicode, context, ideology.

Одержано 28.03.2018 р.